

Mainuš, František

Cizinci na pracích v Německu

In: Mainuš, František. *Totální nasazení : Češi na pracích v Německu 1939-1945*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1970, pp. 9-26

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120340>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I. ČÁST

CIZINCI NA PRACÍCH V NĚMECKU

Během druhé světové války pracovalo v německém hospodářství velké množství občanů z mnoha evropských zemí. Milióny německých mužů odvedených do armády nahrazovali cizinci, civilisté, váleční zajatci a vězni z koncentračních a jiných táborů. Svou prací pomáhali udržet válečnou výrobu. Převážná část jich nepřišla do Německa dobrovolně, ale byla k tomu přinucena. Také jejich začlenění do pracovního procesu nemělo nic společného se systémem dobrovolného svazku, v němž hlavním poutem mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem je ekonomická závislost. Nucená práce („Zwangsarbeit“), již se v německém hospodářství běžně používalo, měla několik skupin, lišících se intenzitou mimoekonomického tlaku. Cizí občané byli do nich zařazováni jednak podle svého současného právního postavení, jako civilní dělníci, váleční zajatci a vězni, jednak podle národnosti, příslušnosti i náboženství. S přihlédnutím k mezinárodnímu právu lze rozlišovat v podstatě dva stupně nucené práce, jak je vytvořil tehdejší nacistický systém. Práci otrockou, kde se mimoekonomické donucení zakládalo na vlastnickém právu mezi pánem a otrokem, mezi nimiž pracovní poměr neregulovalo právo. V systému nacistického pracovního nasazení to byli především vězni koncentračních a ještě některých jiných, například pracovních-výchovných táborů, jejichž poměr k zaměstnavateli lze jednoznačně označit jako otrokářský. Také využití některých skupin válečných zajatců, kde zacházení s nimi neurčovaly žádné právní normy, nebylo ničím jiným než otrockou závislostí ve vyspělé společnosti 20. století. Konec konců také některé skupiny cizích civilních dělníků, dopravené do Německa z obsazených území, žily v podmínkách otrockého systému, jak jej charakterizuje mezinárodní právo. Postavení civilních občanů z dočasně okupovaného území Sovětského svazu nutno označit jako otrocký poměr, a to především bezprostředně po vypuknutí německo-sovětské války. „Neotrocká“ nucená práce charakterizovala většinu cizích příslušníků, které tvrdá nařízení okupačních správ přiměla odejet z vlasti do Německa. Pracovali v říši za relativně mírnějších podmínek. Až na určité výjimky i oni byli vystaveni mimoekonomickému tlaku, znásobovanému většinou ještě jejich postavením příslušníků porobených národů.¹

Proměnlivé válečné štěstí se stalo jednou z bezprostředních příčin rozvoje nucené práce všech typů. V prvních letech války, kdy Německo dosahovalo pronika-

¹J. Houser, Nucená práce a okupantské právo. Právněhistorické studie, sv. 13, 1967, str. 157 n.

vých úspěchů bez velkých vlastních obětí, omezovaly se nejtvrďší formy otrocké práce prakticky jen na vězně koncentračních táborů. Také oni byli čas od času zařazováni do pracovního procesu, zejména ve válečné výrobě. Avšak v letech velkých neúspěchů, obrovských lidských i materiálových ztrát, rozšířil se v Německu systém nucené práce ve všech směrech a do všech důsledků. Za oběť mu padly milióny občanů různých národů. Teprve v posledních fázích války, v zoufalé snaze vybičovat zotročené pracovní síly k maximálnímu výkonu nejen násilím, ale i některými slibovanými úlevami, zmírněním zvláště drastických opatření, se postavení určitých skupin cizích občanů částečně zlepšilo. Například se mírně zlepšila situace civilních dělníků z obsazeného sovětského území („ostarbeiter“), ačkoli v podstatě nezmizela povaha jejich otrockého postavení z prvních dnů pobytu v Německu. Po porážce a kapitulaci Německa v květnu 1945 označila světová veřejnost nucenou práci za jeden z největších zločinů, jichž se nacismus dopustil. Nucená otrocká práce se stala jedním z hlavních bodů obžaloby válečných zločinců před vojenským tribunálem v Norimberku. Mnozí z předních funkcionářů nacistické říše byli obviněni, že přispívali ve větší či menší míře k rozmachu nucené práce a podíleli se na zločinech spáchaných v této souvislosti.²

Nás budou zajímat především osudy civilních cizích občanů v Německu. Válečným zajatcům bude věnována pozornost, pokud se jejich pracovní a životní podmínky či jiné aspekty dostaly do nejtěsnější souvislosti s civilními občany. Problémů vězňů z koncentračních a jiných táborů dotkne se studie toliko v nejširších souvislostech s předsevzatým úkolem, i když se nelze zcela vyhýbat i konkrétnějším příkladům, protože se mnoho civilních občanů v říši dostalo z rozličných důvodů mezi skupinu vězňů.

Práce cizinců v německém hospodářství nebyla vynálezem nacistického režimu, a už vůbec ne pouhým průvodcem a nutným zlem války. Po celá desetiletí pracovalo v Německu každoročně mnoho tisíc cizích dělníků, hlavně v zemědělství, ale také ve stavebnictví, hornictví a v menší míře v některých dalších odvětvích. Před první světovou válkou se pohyboval počet těchto pracovních sil mezi půl až jedním miliónem osob.³ V roce 1910–1911 bylo v Německu 695 000 cizích dělníků, v příštím roce stoupl jejich počet na 729 000.⁴ Za první světové války neváhaly vedoucí hospodářské a politické kruhy Německa používat v masovém měřítku systému nucené práce u obyvatelstva těch oblastí, které byly dočasně obsazeny armádou. V říjnu 1916 vydal generál E. Ludendorff příkaz k vyslání 400 000 Belgičanů na práci do Německa. I když se proti němu rozpoutala vlna rozhořčení v nepřátelské cizině, v neutrálních zemích a dokonce v samotném Německu, zejména mezi sociálními demokraty a v odborech, přece jen dojížděly pracovní prapory civilních obyvatel z Belgie a ze severní Francie do nitra Německa. Také z východních oblastí obsazených německou armádou byli civilní obyvatelé násilně odvázeni na práce do německých továren a do zemědělských závodů.⁵ Nucená práce však v německém císařství nedosáhla masového rozmachu.

Mezi dvěma světovými válkami závisel stav cizích dělníků v Německu vždycky

² Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. Norimberk 1947–1949, sv. 2, str. 46 n.

³ J. Kuczynski, Die Geschichte der Lage der Arbeiter in Deutschland von 1789 bis in die Gegenwart. Berlin 1953, II/1, str. 225.

⁴ E. Seeber, Zwangsarbeiter in der faschistischen Kriegswirtschaft. Berlin 1964, str. 38.

⁵ Tamtéž, str. 40 n.

na jeho hospodářské situaci. Ve 20. letech se postupně zvyšoval, s příchodem hospodářské krize 30. let rapidně poklesl, aby konečně po jejím opadnutí dosáhl v roce 1937 350 000 osob. Obdobně jako před první světovou válkou šlo vesměs o nevyučené pomocné dělníky ve stavebnictví a o sezónní zemědělské dělníky. Nejvíce jich bylo z Polska a z Itálie. V roce 1938 po připojení Rakouska a československého pohraničí přibýly německému hospodářství zhruba 3 milióny pracovních sil.⁶ Tito lidé však byli považováni za říšské státní příslušníky. Je třeba si uvědomit, že mezi nimi bylo mnoho občanů české národnosti z obsazeného pohraničí, které německé zákony označily za své státní příslušníky, a tito tudíž rozmnožili řady cizích dělníků dlících v Německu.⁷ Před vypuknutím války byly už v říši také první desetitisíce českých protektorátních příslušníků a občanů slovenské republiky.⁸ Celkový počet cizích pracovníků před rozpoutáním světového konfliktu nebyl příliš vysoký. Koncem května 1939 se pohyboval okolo 300 000 osob.⁹ Byl to pouhý zlomek procenta ze všech zaměstnanců německého národního hospodářství.¹⁰

Větším i menším německým podnikatelům, zejména pak mohutným monopolům, se po obsazení mnoha evropských zemí v letech 1939–1941 otevřely v tomto ohledu obrovské možnosti. Po porážce Polska byli polští váleční zajatci zařazeni ihned do rozličných provozů v zemědělství, částečně i v průmyslu a dopravě. Oblasti obsazeného Polska, ať již byly připojeny přímo k říši, například župa Warty (Warthegau) či průmyslové kraje Horního Slezska a konečně i oblast generálního gouvernementu, se staly pro nacistickou hospodářskou politiku sférou jejího intenzivního zájmu. Rozsáhlé plány na řešení polské otázky, jejichž konečným cílem bylo potlačení a zničení polského národa, byly zcela v souladu s nedočkavými požadavky německých podnikatelů po pracovních silách, laciných a bez naděje na právní ochranu.¹¹ Zvláštní vlaky přivázely desetitisíce polských mužů i žen již za několik týdnů po vstupu německých vojsk na polské území, a to do různých oblastí Německa.¹²

Pronikavé úspěchy v roce 1940, jako bylo obsazení Dánska a Norska, porážky Holandska, Belgie a Francie, poskytly německému hospodářství příležitost využívat další početné skupiny výhodných pracovních sil. Na jaře a v létě 1940 zaplnily veliké zajatecké tábory statisíce odzbrojených vojáků poražených armád. Mezi nimi byli už i angličtí zajatci. Váleční zajatci se stali zdrojem pro nové rozšíření základny cizích civilních dělníků. Německé orgány po určité době propouštěly některé skupiny ze zajetí; zpravidla s podmínkou, že zůstanou v Německu v postavení civilních dělníků. Již v roce 1940 propustily polské válečné zajatce, s výjimkou příslušníků inteligence, důstojníků, praporčíků, židů a politicky nespolehlivých. Nesměli se však vrátit do svých domovů, byli povinni nadále pracovat v říši jako civilní děl-

⁶ J. Kuczynski, c. d., str. 225.

⁷ Češi ze Sudet byli pokládáni za německé státní příslušníky české národnosti a nebyli vedeni ve statistikách ani v r. 1938, ani později ve skupině cizinců-auslendrů.

⁸ Podrobněji viz následující kapitolu.

⁹ DZA Postupim, Fall 11, Doc. B V. č. 597, Kehrl Doc. NO 77.

¹⁰ K 31. 5. 1939 bylo v německém národním hospodářství zaměstnáno celkem 39,405 mil. osob. Cizinci tvořili jen 0,8 % všech zaměstnanců. E. Homze, *Foreign Labor in Nazi Germany*, str. 32.

¹¹ H. Heiber, *Der Generalplan Ost. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, r. 6, 1958, str. 281 n. C. Madajczyk, *Generalplan Ost. Przegląd Zachodni* 1961, č. 3, str. 66 n.

¹² E. Seeber, c. d., str. 98 n.

níci.¹³ Obdobně byly uvolněny velké skupiny zajatců francouzských, značná část Belgičanů, Holanďané a Norové. Také oni museli vesměs zůstat na příkazaných místech jako civilní dělníci. Většina Francouzů a Belgičanů opustila zajatecké tábory v roce 1942.¹⁴

Ačkoli německé hospodářství získalo ve válečných zajatcích statisíce levných pracovních sil, žádalo nenasytně další. V letech 1940–1941 proudily do říše četné transporty civilních dělníků ze všech obsazených i spřátelených zemí. Byly to výsledky akcí, které prováděly okupační orgány podle příání centrálních míst v Berlíně. Byly ovšem ve srovnání s činností v následujících letech pouhými začátečnickými ukázkami širokého využití zdrojů pracovních sil, zejména z obsazených zemí. Jestliže v květnu 1939 nebylo na německém území více než 300 000 cizích pracovních sil, překročil jejich počet během roku jeden milión. A v roce 1941, těsně před vypuknutím německo-sovětské války, tři milióny. Tabulka ukazuje velmi prudký růst cizích občanů, civilistů i válečných zajatců v letech 1940–1941:¹⁵

datum	civilní dělníci		váleční zajatci
	muži	ženy	
31. 5. 1940	591.278	144.579	322.420
31. 5. 1941	1,263.296	336.698	1,181.348

V průběhu let 1939–1941 lze již sledovat určité změny ve struktuře německých pracovních sil. Několik miliónů Němců bylo povoláno do armády. V květnu 1939 čítala německá armáda 1,4 miliónů mužů, ale o rok později již 5,6 miliónů. Těsně před německo-sovětskou válkou v květnu 1941 dosáhly německé branné síly počtu 7,2 miliónů mužů.¹⁶ Stav německých mužských pracovních sil v národním hospodářství se snížil z 24,5 miliónů v roce 1939 na 18,9 miliónů v květnu 1941. Zatímco v květnu 1939 tvořili cizí dělníci pouhých 0,8 % všech pracovních sil, byl v květnu 1941 jejich podíl již 8,4%.¹⁷ V prvních fázích války dosáhlo Německo velikých úspěchů, za něž zaplatilo relativně jen malými ztrátami na lidech a válečném materiálu. Získalo naopak obrovské zásoby zbraní, surovin a dalších potřeb, nutných k vedení války i k zaopatření obyvatelstva. Nároky na národní hospodářství nepřesáhly normu, která by vyžadovala mimořádná opatření, zejména pokud šlo o radikální omezení civilní výroby ve prospěch válečné. Z válečně důležitých provozoven a podniků nebyli v podstatě vůbec odčerpáváni němečtí pracovníci do armády, takže se neobjevila ve větším měřítku nutnost nahrazovat je jinými pracovními silami. Německé orgány neprojevovaly ani snahu zaměstnávat v takových továrnách

¹³ StA Litoměřice, Landrát Jablonné v P., Pol. X 154/6/4, č. 51. Nařízení říšského vůdce SS. Berlín, 10. 7. 1940.

¹⁴ Již v r. 1941 začaly něm. vojenské orgány pozvolna uvolňovat skupiny západních zajatců, např. francouzských. Dozor nad nimi byl mírnější, mohli na procházky apod. Poddůstojníci a důstojníci zůstávali většinou nadále v postavení válečných zajatců. StA Opava, Landrát Opava, Pol. 301–645. Berlín, 6. 5. 1942.

¹⁵ DZA Postupim, Fall 11, Doc. B V., č. 597, Kehr Doc. NO 77.

¹⁶ J. Kuczynski, c. d., str. 245.

¹⁷ E. Homze, c. d., str. 32.

větší počet kvalifikovaných cizích dělníků, obávající se přílišného nakupení občanů z porobených zemí v průmyslových centrech.¹⁸ Tabulka o rozdělení cizích pracovních sil, civilistů i válečných zajatců prozrazuje více než jasně ta odvětví, do nichž byli v letech 1939–1941 přednostně zařazováni¹⁹ (údaje v procentech):

odvětví	1939	1940	1941
zemědělství	40	59	48
průmysl	37	22	32
řemesla	10	9	10
doprava	5	3	3
obchod	3	3	3
správa a služby	3	3	3
domácí pomocnice	2	1	1

Ještě názornější je v tomto smyslu podrobnější tabulka, která rozlišuje zařazení civilních dělníků a válečných zajatců.²⁰ (Stav k 31. květnu 1940 v procentech):

odvětví	civilní dělníci	váleční zajatci
zemědělství	51	76
průmysl	29	8
řemesla	9	10
doprava	4	1
obchod	2	1
správa a služby	3	4
domácí pomocnice	2	—

Statistické údaje prozrazují, že do roku 1941 byla největší část cizích občanů, civilistů i válečných zajatců, v zemědělské výrobě. Příslušníci některých národností byli tehdy téměř výlučně posíláni na zemědělské práce; z cizích dělníků především Poláci. Také většina válečných zajatců pracovala v letech 1939–1941 v zemědělství. Vedle polských zajatců tam byla velká část Francouzů. V průmyslové výrobě se podíleli cizinci na výstavbě závodů, zejména velikých průmyslových komplexů. Ostatní vykonávali v první řadě pomocné práce a jen málo jich bylo zařazeno na pracoviště vyžadující potřebnou kvalifikaci. Německé okupační orgány zahájily po obsazení jednotlivých zemí zpravidla velmi brzy odvody na práce do říše. V každé zemi postupovaly s určitou rozdílností. V roce 1939 odjížděli do Německa také Češi z protektorátu a Slováci ze slovenské republiky. V průběhu roku 1940 převýšili několikrát české příslušníky Poláci, transportovaní do říše ze všech oblastí okupovaného Polska. Teprve statistické údaje z roku 1941 dovolují podrobnější přehled cizích civilních příslušníků v Německu podle národnosti.²¹

¹⁸ E. Seeber, c. d., str. 33.

¹⁹ J. Kuczynski, c. d., str. 241.

²⁰ E. Homze, c. d., str. 235.

²¹ J. Kuczynski, c. d., str. 239 a E. Seeber, c. d., str. 51 n.

národnost	31. ledna 1941	20. března 1941	25. září 1941
Poláci	798.000	798.101 (?)	1,007.561
Češi	188.000	140.000	140.052 (?)
Slováci		47.608	80.037
Holandané	86.000	86.020 (?)	92.995
Italové	82.000	82.133	271.667
Belgičané	?	63.840	121.501
Francouzi	?	12.695	48.567
Dánové	?	25.993	?
Jugoslávci	?	43.835	108.791

Na podzim 1941 tvořili nejpočetnější národní skupinu Poláci se 47 %, po nich následovali Italové s 12,7 % zastoupení. Na třetím místě byli naši občané, Češi z protektorátu a Slováci ze slovenské republiky, tvořící 10,2 % všech cizích civilních dělníků. O další místa se podíleli Belgičané s 5,7 %, Jugoslávci s 5,1 %, Holandané s 4,3 % a Francouzi s pouhými 2,3 %. Veliké množství Francouzů žilo tehdy v Německu jako váleční zajatci. Takový byl stav v době, kdy končila první etapa nasazování cizích občanů do Německa a v předvečer změn na válečném kolbišti, uvnitř německé říše a v obsazených zemích.²²

Německé armády překročily ráno 22. června 1941 hranice Sovětského svazu s plánem uskutečnit další fázi již vyzkoušeného bleskového tažení. Vývoj událostí v prvních týdnech německo-sovětské války skutečně opravňoval k víře v brzký konec války, která naplňovala jak německé velení, tak německou veřejnost. Wehrmacht obsadila rozsáhlá území a Rudá armáda utrpěla citelné ztráty. Vše utvrzovalo vojenské, politické i hospodářské činitele Německa v přesvědčení o trvalém úspěchu. Avšak již letní měsíce 1941 s každodenními hlášeními o nových vítězstvích přinášely současně první náznaky toho, že bleskové tažení proti SSSR bude zdoluhavější a jeho průběh tvrdší. Ztráty německé armády převyšovaly v důsledku neutuchajících obranných bojů Rudé armády všechny předpoklady, a to jak na živé síle, tak i na válečném materiálu. Ani na podzim, kdy se bojovalo na přístupech k Moskvě a německá vojska okupovala bohatou Ukrajinu, se vítězný konec války nijak nepřiblížil. Naopak velká porážka pod Moskvou přivedla německou armádu téměř na pokraj zkázy. Ztráty se mnohonásobily a vojenské doplňovací správy pracovaly na plné obrátky, aby doplnily prořídle divize novými muži.²³ Také požadavky armády na zásobování bojujících jednotek novými zbraněmi a všemi náležitostmi k vedení bojů nebyly malé a německé hospodářství, stále ještě orientované na potřeby bleskových tažení, nebylo s to nahradit okamžitě vzniklé mezery. První velké neúspěchy na východě a ztroskotání bleskové války přivedlo do kritického postavení nejen německou armádu, nýbrž i německé hospodářství. Na sklonku roku 1941, v době končících nadějí na bleskové vítězství, došlo k několika pokusům, jež měly rychle doplnit německou výrobu novými pracovními silami a zreorganizovat průmyslovou výrobu tak, aby byla s to mobilizovat veškeré úsilí výlučně na

²² E. Seeber, c. d., str. 52.

²³ V r. 1941 bylo mobilizováno 7,4 mil. Němců, v r. 1942 9,4 mil. Ztráty v r. 1941 se udávají číslem 200.000 mužů, v r. 1942 800.000. Průmyslnost Germanii v period vojny 1939–1945. Moskva 1956, str. 189.

krytí potřeb fronty. Například byla pod vedením ministra dr. F. Todta přijata na přelomu let 1941–1942 důležitá opatření. Měla jediný cíl; dokončit přestavbu německého průmyslu výlučně pro válečné účely.²⁴ Po smrti vedoucího činitele německého hospodářství dr. F. Todta se stal na počátku roku 1942 jeho nástupcem A. Speer. Byl to on, jenž měl nemalý podíl na úspěšné realizaci naznačeného úkolu. S jeho jménem je spojeno i využití dalších miliónů občanů z obsazené Evropy, i když přímo nespravoval náležitosti spojené s jejich získáním a převedením do říše. A. Speer požadoval pro válečnou výrobu nové a nové kontingenty pracovních sil, které pro něho opatroval druhý funkcionář, objevivší se v kritických zimních měsících 1942, Fritz Sauckel.

Potřeba dalších pracovních sil byla na sklonku roku 1941 tak naléhavá, že se nejvyšší politické a vojenské orgány státu rozhodly přivázat do nitra Německa i sovětské válečné zajatce. Původně byli tito lidé určeni k rychlému fyzickému zániku ve vyhlazovacích táborech v blízkém týlu německých armád. Tlak podnikatelských a hospodářských kruhů a nečekaná potřeba pracovních sil byly působivější než názory nacistické ideologie na příslušníky sovětských národů, a tak první transporty sovětských válečných zajatců začaly přijíždět do nitra říše již koncem roku 1941.²⁵

Do této doby spadaly všechny problémy pracovních sil do kompetence ministerstva práce, popřípadě oddělení pro pracovní nasazení u úřadu pro čtyřletý plán.²⁶ Vedoucím činitelem na ministerstvu práce, jemuž podléhaly otázky pracovních sil, byl dr. Syrup. Tytéž záležitosti na úřadě pro čtyřletý plán řídil dr. Mansfeld. Protože ani jeden ani druhý orgán nebyl schopen vyřešit v nejkratším čase aktuální potřebu pracovních sil, vznikl úřad Generálního zplnomocněnce pro pracovní nasazení (v rámci úřadu pro čtyřletý plán). Jeho vedoucím jmenoval A. Hitler F. Sauckela, dosavadního gauleitra v Durynsku. F. Sauckel měl určité hospodářské zkušenosti, protože byl ředitelem Gustloff Werke.²⁷ Ujal se úřadu s veškerou vehemencí a až do konce války jej vykonával k plné spokojenosti svých nadřízených. Jeho hlavním úkolem bylo opatrovat pracovní síly ve všech zemích obsazených německou armádou, včetně zemí spřátelených. S jménem Sauckelovým je spjata představa největšího otrokáře v dějinách lidstva. Sauckelův úřad s pomocí okupačních orgánů, policie a armády, dopravil do říše několik miliónů cizích občanů. Již za málo měsíců po nastoupení podával F. Sauckel A. Hitlerovi zprávu. Měl za úkol v nejkratší době opatřit Německu 1 600 000 pracovních sil. Do 27. července 1942 skutečně toto množství jeho úřad nejen splnil, ale dokonce překročil, a to na 1 639 794 cizích občanů. Nejvíce jich bylo dopraveno z východu – 1 300 993. Z tohoto počtu bylo 221 009 sovětských válečných zajatců, 971 832 civilních občanů ze sovětského území obsazeného německou armádou a ostatní pocházeli z Haliče. Mimoto získal Sauckelův úřad 338 801 dělníků v ostatních evropských zemích.²⁸ V červenci 1942 bylo podle Sauckelova hlášení na německém území 5 124 000 cizích civilních dělníků a válečných zajatců.²⁹

²⁴ A. S. Milward, *Die deutsche Kriegswirtschaft 1939–1945*. Stuttgart 1966, str. 61 n.

²⁵ StA Litoměřice, Říšské místodržitelství, k. 79, sign. 1 a med. Výnos OKW 18. 12. 1941. NP, sv. 27, dok. 1193-PS, str. 56.

²⁶ S. Milward, c. d., str. 74.

²⁷ Tamtéž, str. 75.

²⁸ Podle národnosti jich bylo z protektorátu 23.700, generálního gouvrenementu 64.170,

Pohled na číslo o nových pracovních silách dopravených do říše z evropských zemí říká, že činnost nového úřadu generálního zplnomocněnce pro pracovní nasazení měla více než úspěšný nástup. V těchto i dalších měsících prováděli Sauckelovi náborčí v obsazených územích pravé hony na obyvatelstvo. Jejich úsilovná snaha podchytit a dopravit do Německa co největší počet mužů, žen a dokonce i dětí, neskončila v létě 1942 zmíněnou bilancí, již F. Sauckel předložil A. Hitlerovi. Naopak, moderní otrokáři vyvíjeli i poté stále horlivější činnost. Na konci listopadu 1942 hlásil F. Sauckel, že v době od 1. dubna dal jeho úřad německému hospodářství k dispozici 2 749 652 cizích pracovních sil.³⁰ Ani to ještě nebyl maximální výsledek úsilí v nahánění cizích občanů na práce daleko od domovů. Přes mnohé obtíže, například s dopravou statisiců deportovaných z východu, vyrovnaly se Sauckelovy orgány se svými úkoly.³¹

Na Německo se valily těžké pohromy. U Stalingradu zničila Rudá armáda elitní německé divize a její zimní útoky podél celé východní fronty způsobily německým vojskům citelné ztráty. Na německou veřejnost dolehly vážné psychologické, stěží odstranitelné důsledky z oněch neúspěchů. Víra ve vítězný a brzký konec válečného tažení se počala ztrácet v mlhavé a nejisté budoucnosti. Vyhlášení totální mobilizace po zprávách o zničení německých vojsk u Stalingradu mělo odstranit nejen vzniklé ztráty, nýbrž i stísněnost a poráženecké nálady. Německý národ a s ním i obyvatelé okupovaných území byli povinni vyvíjet veškeré úsilí pro jediný cíl, vtělený do hesla: „Vše pro vítěznou válku“. Decimované divize doplňovali už také němečtí dělníci z významných válečných podniků. Na jejich místa nastupovaly ženy, muži z méně důležitých odvětví a ve zvýšené míře cizinci. V povolání generálního zplnomocněnce F. Sauckela presidentům zemských pracovních úřadů a vedoucím pracovních úřadů se v souvislosti s vyhlášením totální mobilizace uvádělo: „Boj našeho národa o existenci se rozhořel na život a na smrt a dostoupil svého vrcholu. Jde o boj proti světovému zločinu plutokratů a bolševiků. Vůdce nařídil totální mobilizaci všech sil národa.“³²

Zatímco v říši nastupovaly tisíce německých žen z domácností do továren a dílen, snažili se Sauckelovi úředníci v rozsáhlých územích obsazené Evropy s ještě větší horlivostí převést co největší počet místních obyvatel do táborů u německých továren, na německá pole a všude tam, kde bylo zapotřebí pracovních sil. Pomáhali jim v tom účinně příslušníci okupačních aparátů i úředníci místních samosprávných úřadů a institucí. Hlavní oporou byly policejní jednotky, gestapo, popřípadě vojenské útvary. Statisíce civilistů odjížděly ze všech evropských zemí jen díky bezohledným metodám okupačních orgánů, užívaných tu s větší, jinde s menší intenzitou. Nacistické Německo nastolilo v roce 1943 dosud nevidaný systém nucené práce. Kolik pracovních sil bylo zavlčeno do Německa? Tuto otázku si položí čtenář, stejně jako si ji kladli soudci na poválečném norimberském procesu, kde se

z oblasti Warty 32.165, Belgie 30.100, Francie 31.300, Itálie 55.725, Holandska 31.300, Srbska 7.430, Chorvátska 11.595, Slovenska 15.265 a z ostatních zemí 36.050. NP, sv. 27, Doc. PS 1296, str. 115 n.

²⁹ Tamtéž. Civilních dělníků bylo 3,548.000 a válečných zajatců 1,576.000.

³⁰ Tamtéž, PS-1739, str. 573 n.

³¹ Mezi 1. 4.–30. 11. 1942 bylo posláno do říše: obsazené území SSSR 1,375.567, generální gouvernement včetně Haliče 291.756, oblast Warty 38.369, protektorát 79.451, Francie 168.468, Belgie 103.486, Holandsko 86.006, ostatní evropské země 189.045. Tamtéž.

³² SÚA, RP, k. 1084. Zpráva o zasedání presidentů zemských pracovních úřadů ve Výmaru 16. 2. 1943.

Oznámení!

Pro ostatní území Říše jest nutno opatřiti pracovní síly všech oborů (mimo zemědělství) za výhodných mzdových podmínek a to **MUŽE a ŽENY.**

Nezaměstnaní anebo omezeně pracující mají možnost se denně přihlásiti u Úřadu práce v Mladé Boleslavi, nebo u příslušné pobočky Úřadu práce v Mnichově Hradišti, Nových Benátkách, Brandýse n. Lab. a v Mělníku. Přihlášky jest možno také učiniti na úředním dnu každou středu na městském úřadě v Bělé pod Bezdězem v hodinách dopoledních.

Vyhlaška o nábore do Německa z konce roku 1939

Propagační pohlednice

Der Oberlandrat

in Pardubitz

Chrudim

den 10. 6. 41

19 41

Arbeitseinsatz

Zprostředkovatelská práce

Zweigstelle Chrudim

Pobočka Chrudim

Im Herrn Besperal Zuerch, Basour-holič,
P. T. par

in Lejwanowitz Nro 63.

v Lejwanovicich 6. 63.

Es wollen Sie persönlich am:
Dočasně se přeměť dne:

3. September 1941 um 15 Uhr am Bahnhof
in Pardubitz, Wartesaal 2. Klasse.
3. září 1941 o 15. hodině na nádraží
v Pardubicích, čekárna v. třídy.

zur Abfahrt nach Gartenfeld b. Berlin
k odjezdu do

in Deutschland zur Arbeit
v Německu k nastoupení

aufnahme einfließen.
práce.

Arbeitsstelle: Siemens-Schuckert-Werke, A.G. Kabelwerk.
Pracovní místo: Berlín-Siemensstadt/Gartenfeld/

Arbeitsamt:

Úřad práce:

Landesarbeitsamt:

Zemský úřad práce:

Es sind mitzubringen:

S sebou si vezměte:

1. Amtliche Ausweis-papiere über Personalien und Familienstand.
Úřední průkazní papíry o personálních a rodinném stavu.
2. Arbeits-papiere (Zeugnisse, Arbeitsbuch usw.)
Pracovní průkazy (vysvědčení, pracovní knížka atd.)
3. Nach Möglichkeit Arbeitskleidung.
Dle možnosti pracovní oděvy.
4. Dieser Schein muß zum Empfang der Verpflegung mitgebracht werden, sonst wird keine
Reiseverpflegung gegeben.
Toto pozvání musí každý přinést s sebou, jinak nedostane na cestu stravu.

problém nucené práce podrobně rozebíral. Přesné číslo však nebylo známo. Nevěděli je ani samotní představitelé úřadu generálního zplnomocněnce pro pracovní nasazení. F. Sauckel při výsledku před vojenským tribunálem v Norimberku uvedl, že v říši nebylo více než sedm miliónů cizích pracovníků, z nichž dva milióny představovali váleční zajatci.³³ Tomu by odpovídala i tabulka o počtech cizích civilních dělníků a válečných zajatců³⁴ (údaje v miliónech):

rok	civilní dělníci	zajatci	celkem
1939	0,30	—	0,30
1940	0,80	0,35	1,15
1941	1,75	1,27	3,02
1942	2,64	1,47	4,12
1943	4,64	1,62	6,26
1944	5,30	1,83	7,13

Uváděná čísla jsou však velmi nízká. Sám F. Sauckel odhadoval totiž již na konci roku 1942 počet cizích pracovních sil v Německu na sedm miliónů.³⁵ V pozdějších letech pak bylo do říše dopraveno ještě několik miliónů osob. Vždyť jen v roce 1943 podle neúplných zpráv jich přibýlo aspoň 1,5–2 milióny, v roce 1944 900 000.³⁶ Nutno brát v úvahu, že část těchto občanů odcházela po určité době do vlasti, ať už s vědomím úřadů nebo svévolně. Úbytek vznikl i v důsledku úmrtí, vážných onemocnění, převáděním do koncentračních i jiných táborů a věznic, takže takové osoby již nebyly vedeny v záznamech pracovních úřadů, ale v seznamech bezpečnostních orgánů. Fluktuace byla veliká a ani ústřední říšské orgány neměly zcela přesný přehled o skutečných stavech cizích občanů. Na norimberském procesu se hovořilo o deseti miliónech jako o minimu. Toto číslo se spíše blíží skutečnosti.³⁷ Třeba ještě připomenout, že desítky tisíc občanů z mnoha zemí byly násilně odvedeny do některých polovojenských organizací a pracovaly jak v říši, tak v okupovaných zemích. Máme na mysli osoby zařazené například do organizace Todt. Statistiky orgánů generálního zplnomocněnce pro pracovní nasazení je pomíjely, protože spadaly do kompetence vojenských úřadů. V obdobné situaci byli i příslušníci útvarů Technische Nothilfe a Luftschutz. Ani je nezachycovaly seznamy civilních orgánů. Lze zcela oprávněně tvrdit, že údaj o deseti miliónech cizinců není nadsazen.³⁸

V letech působení Sauckelova úřadu, v nichž došlo k největším přesunům zahraničních občanů z evropských zemí do Německa, se mezi nimi značně zvýšilo i procento žen, jak ukazují údaje z let 1942–1944.³⁹ (Viz tabulka na str. 18.)

Největší počet žen byl dopraven do říše v roce 1943, a to 667 066. Bylo to v souvislosti s totální mobilizací. V tomto roce dosáhl maxima i počet mužů a překročil

³³ NP, sv. 15, str. 143.

³⁴ E. Homze, c. d., str. 233. Podobné údaje uvádí též J. Kuczynski, c. d., str. 265.

³⁵ NP, sv. 27, PS-1739, str. 373 n.

³⁶ Tamtéž, sv. 15, str. 143.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ E. Seeber, c. d., str. 97.

³⁹ DZA Postupim, F 11, Dok. B. V., č. 597, Kehrl Doc. NO 77.

K 31. květnu 1942		1943		1944	
ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži
660.579	1,801.459	1,327.645	2,815.093	1,520.930	3,274.992

značně jeden milión. Rok 1943 znamenal bezesporu největší úspěch Sauckelovy organizace.

Složení cizích civilních dělníků podle národností se od roku 1942 hodně změnilo. Pestrou paletu zástupců snad všech národů Evropy doplnili ještě příslušníci národů Sovětského svazu. Uvedená tabulka podává názorný přehled o tomto rozvrstvení⁴⁰ (údaje v miliónech):

národnost	leden 1942	březen 1943	březen 1944
SSSR	0,1	1,4	2,0
Polsko	1,0	1,0	1,0
Francie	0,1	0,4	0,6
ČSR	0,2	0,3	0,3
Holandsko	0,1	0,2	0,3
Belgie	0,1	0,2	0,2
Itálie	0,2	0,2	0,1
Ostatní země	0,4	0,9	0,9

Ještě na počátku roku 1942 byli nejpočetněji zastoupeni Poláci, ale již v jarních měsících začaly přijíždět početné vlaky, naplněné obyvateli z obsazeného území Sovětského svazu. Od léta 1942 se tzv. ostarbeitři dostávají co do počtu na první místo, Poláci zůstali až do konce války na druhém místě a za ně se zařadili Francouzi. Struktura civilních dělníků a válečných zajatců byla podle národností v posledních letech války tato: ⁴¹ (Viz horní tabulka na str. 19.)

Některé údaje nejsou úplně, některé zase silně zaokrouhlené. Přece však poskytují jistý přehled o zastoupení jednotlivých národů mezi civilními dělníky i válečnými zajatci.⁴²

Velký příliv cizích pracovníků do říše na jedné straně a odchod statisíců německých mužů do armády na druhé, znamenal značné zvýšení procenta cizinců v rámci všech pracovních sil⁴³ (zaměstnaní v německém hospodářství v letech 1942–1944, údaje v tisících: viz tabulka na str. 19).

Celkový počet zaměstnaných německých mužů rok od roku klesal, byť do výrobního procesu byli v rámci totální mobilizace zapojováni všichni aspoň částečně schopní Němci. Počet žen se mírně zvyšoval. Bylo však zřejmé, že totální mobilizace

⁴⁰ J. Kuczynski, c. d., str. 264.

⁴¹ E. Seeber, c. d., str. 90 n a NP, sv. 30, Dok. 2520-PS, BW US, str. 197. Přísežná výpověď L. Deuse z 1. 11. 1945. NP, sv. 26, Dok. 407/VI-PS, BW-US 209. Dopis Sauckelův z 15. 5. 1943.

⁴² Používané statistické údaje uvádějí pouze válečné zajatce zařazené do pracovního procesu. Některé skupiny zajatců byly vyjmuty z nasazení v dosahu civilní správy.

⁴³ E. Homze, c. d., str. 32.

Civilní dělníci				
národnost	říjen 1942	duben 1943	červen 1944	leden 1945
ostarbeitři	998.855	1,350.000	2,071.262	1,900.000
Poláci z gen. gouvernementu	896.849	896.000	1,032.752	851.000
Poláci z přiděl. území	443.473	?	628.559	?
Francouzi	92.753	135.000	658.666	764.000
Belgičané	122.770	131.000	207.171	183.000
Holandané		154.000	276.938	274.000
Češi	181.245	193.000	281.014	
Slováci	69.945	?	37.136	140.000
Jugoslávci	?	118.000	103.318	230.000
Italové	205.005	200.000	152.573	227.000
Řekové	?	?	13.554	15.000
Maďaři	?	?	24.185	10.000
Váleční zajatci				
sovětští	?	?	488.000	600.000
francouzští	?	?	932.000	750.000
jugoslávští	?	?	101.000	?
belgičtí	?	?	55.000	63.000
angličtí	?	?	45.000	?
polští	?	?	33.000	60.000

datum	Němci		cizinci	% cizinců	celkem zaměstnáno
	muži	ženy			
31. 5. 1942	16.964	14.437	4.224	11,7	35.526
31. 5. 1943	15.462	14.806	6.260	17,1	36.529
31. 5. 1944	14.175	14.808	7.126	19,7	36.110
31. 9. 1944	13.535	14.897	7.487	20,8	35.919

zdaleka nepodchytila všechny práceschopné Němky, kdežto v některých obsazených zemích, například v protektorátě, bylo procento zaměstnaných žen mnohem vyšší. Armáda nenasytně odčerpávala mužskou pracovní sílu. V roce 1941 bylo mobilizováno celkem 7,4 miliónů německých mužů, ale do konce září 1944 stoupl jejich počet až na 13 miliónů.⁴⁴ Ztráty německé armády byly v posledních letech války vysoké, takže nové a nové odvody nestačily doplňovat její prořídilé stavy. Byly neúprosně pročesávány i válečně důležité podniky a vojenské uniformy oblékali i vysoce kvalifikovaní pracovníci, kteří byli dosud vyjímáni jako nepostrá-

⁴⁴ Promyšlenost Germanii, str. 189.

datelní.⁴⁵ Cizí pracovní síly tvořily jednu z hlavních náhrad za úbytek německých dělníků a zaměstnanců. V pozdním létě 1944, v době jejich maximálního využití, se skládala celá jedna pětina zaměstnanců v německé válečné výrobě z cizinců.

Totální mobilizace koncentrovala veškeré úsilí k tomu, aby zajistila potřeby bojujících vojsk. V praxi to znamenalo postupné omezování těch odvětví, která ne-souvisela přímo s výrobou pro armádu a převádění uvolněných zaměstnanců do válečně významnějších podniků. Když to nestačilo, byla ochuzována i některá odvětví nerozlučně spojená s válečným úsilím o statisíce svých pracovníků ve prospěch továren zhotovujících zbraně všeho druhu. Také cizí příslušníci, kteří se ocitali v říši za hromadných přesunů v letech 1942–1944, byli na rozdíl od předchozích let přednostně dáváni do válečného průmyslu. Tabulka ukazuje zařazení cizích občanů do jednotlivých výrobních odvětví⁴⁶ (údaje v procentech):

	Civilní dělníci		Váleční zajatci	
	1942	1944	1942	1944
zemědělství	45	34	54	36
průmysl	36	45	31	44
řemesla	7	7	7	8
doprava	5	6	3	5
obchod	3	3	2	2
správa a služby	2	3	3	5
domácí pomocníci	2	2	—	—

Druhá tabulka skýtá ještě názornější obraz zmíněného přesunu ve prospěch průmyslové válečné výroby⁴⁷ (údaje o civilních dělnících a zajatcích v miliónech):

rok	zemědělství	průmysl	řemeslo	doprava	ostatní
1941	1,5	1,0	0,3	0,1	0,1
1942	2,0	1,4	0,3	0,2	0,3
1943	2,3	2,8	0,4	0,3	0,5
1944	2,6	3,2	0,5	0,4	0,4

V letech 1942–1944 se počet cizinců zaměstnaných v průmyslové válečné výrobě více než ztrojnásobil. V zemědělství a jiných odvětvích se jejich počet zvyšoval ne-srovnatelně pomaleji. Nahrazovali německé zaměstnance i tam, kde to dříve bývalo z rozličných důvodů výjimkou, například v dopravě, a to nejen ve stavebních profesích, nýbrž i v provozu apod. Přestalo také původní strohé přidělování některých národností jen do vymezených odvětví. Zpočátku pracovali například Po-

⁴⁵ Do začátku r. 1944 dosáhly celkové ztráty 3,300.000 osob, do konce září t. r. 3,900.000. *Promyšlenost Germanii*, str. 189.

⁴⁶ E. Homze, c. d., str. 235.

⁴⁷ E. Seeber, c. d., str. 81.

láci téměř výlučně v zemědělství a pouze malé procento v průmyslu a dopravě. Také občané Sovětského svazu byli nejdříve dávání pouze do zemědělství, stavebnictví, v nejlepším případě na nejtěžší pomocné práce do průmyslu. Pro vzrůstající nedostatek cizích dělníků byli od roku 1943 také příslušníci těchto národů, určených původně německými orgány z rasově politických důvodů pouze k omezenému použití, dávání častěji podle kvalifikace do průmyslových provozů.⁴⁸ Dochované statistické údaje nepodávají bohužel žádné přehlednější doklady o rozmístění cizích dělníků v jednotlivých německých oblastech. Podle zpráv dílčího dosahu lze usuzovat, že největší koncentrace byla v tradičních průmyslových krajích. Na prvním místě v Porúří, ve významných centrech středního Německa, v Berlíně a okolí a rovněž v průmyslové oblasti Horního Slezska. Procenta zaměstnaných cizinců v jednotlivých průmyslových odvětvích vykazoval značné rozdíly. V roce 1942 činil říšský průměr v průmyslu 8,9 %.⁴⁹

Němečtí podnikatelé projevovali značný zájem o dělníky z cizích zemí a válečné zajatce. Zaměstnávat tyto pracovní síly bylo výhodné z několika důvodů. Mzdový systém uplatňovaný vůči nim přinášel průmyslníkům značné zisky. Pracovně právní zákonodárství se nevztahovalo na cizince zdaleka v takové míře jako na německé zaměstnance, i když také je válka ochudila o mnohé vymoženosti. Nedostatek pracovních sil na jedné straně a veliké objednávky pro nenasytěné armádní sklady na straně druhé byly další příčinou stálého zájmu o cizí dělníky. V honbě za nimi byly nejaktivnější a současně nejspěšnější mocné monopolní skupiny, mající vlivné styky s nejvyššími hospodářskými a politickými silami v zemi. Proto právě v jejich podnicích se koncentrovaly nejpčetnější skupiny civilních dělníků i válečných zajatců. Cizinci v nich vesměs převyšovali procentuální říšské průměry. V obrovském koncernu H. Göring-Werke, největším v tehdejší říši, dosáhla skupina cizích zaměstnanců zvláště pozoruhodného zastoupení⁵⁰ (údaje v tisících):

zaměstnanci	prosinec 1941	červen 1942	červen 1943	červen 1944
Němci	176,3	175,5	182,8	172,1
cizinci	130,1	142,1	190,0	244,3
procento cizinců	42,4	44,7	51,0	58,7

V podnicích H. Göring-Werke se brzy dostalo cizincům nejsilnějšího zastoupení zvláště ve stavebních a různých pomocných profesích. V žádném jiném seskupení nedošlo k takovému stavu, aby přes polovinu osazenstva tvořili cizí příslušníci, ať už civilisté nebo váleční zajatci. Jeden z podniků tohoto koncernu, Sudetenländische Treibstoffwerke v Záluží u Mostu zaměstnával už na konci roku 1941 51,97 % cizinců a jen 48,03 % Němců.⁵¹ Také ve velikých a důležitých podnicích

⁴⁸ Podrobněji v dalších kapitolách.

⁴⁹ V některých průmyslových střediscích dosáhl vyššího procenta. Např. v oblasti hospodářské skupiny železářského průmyslu „Severozápad“, „Střední Německo“, „Horní Slezsko“ a „Jihozápad“ bylo v závodech zaměstnáno od 11,6 do 12,8 % cizích dělníků. E. Seeber, c. d., str. 50 n.

⁵⁰ E. Homze, c. d., str. 239.

⁵¹ PA Severočeské chemické závody Litvínov, odd. technického vedení č. 6001. Zprávy o zaměstnanosti za rok 1941–1942.

koncernu I. G. Farben představovali cizinci v posledních třech letech války pozoruhodné procento⁵² (údaje v tisících):

zaměstnanci	prosinec 1941	červen 1942	červen 1943	červen 1944
Němci	108,3	109,4	102,8	97,5
cizinci	10,4	22,3	67,8	83,3
procento cizinců	8,8	16,9	39,7	46,1

U tohoto koncernu byl prudký vzestup podílu cizích dělníků zvláště patrný v závěrečné fázi války. Zejména v posledních třech letech se poměr německého a cizího osazenstva radikálně změnil. Téměř každý druhý zaměstnanec byl cizí příslušník. U koncernu H. Göring-Werke byli cizinci mezi zaměstnanci silně zastoupeni už před vypuknutím války; šlo zejména o Čechy a Slováky, ale také o Italy.⁵³ V továrně v Hennigsdorfu u Berlína, náležející k Flickovu koncernu, tvořili cizinci již v roce 1941 21,6 % osazenstva. Také firma AEG v Berlíně zaměstnávala v roce 1941 více než 16 % cizích dělníků.⁵⁴ Bylo by možno uvádět další příklady o tom, že především velké koncerny využívaly v masovém měřítku občany z obsazených zemí Evropy. Většina z nich nepřijala pracovní příležitost dobrovolně, ale byla dopravena do Německa násilím. Tito lidé pracovali daleko od svých domovů jen pod tlakem nacistického donucovacího systému. Po skončení druhé světové války zasedli někteří představitelé německých koncernů na lavici obžalovaných. Byli žalováni mimo jiné také za využívání otrocké a nucené práce vězňů z koncentračních táborů, válečných zajatců a civilních občanů z obsazených zemí.⁵⁵

Německé úřady a instituce vyvinuly obrovské úsilí k tomu, aby válečná výroba dosáhla potřebné úrovně k vedení operací na frontě. Výsledek byl skutečně nadmíru úspěšný. Jen od února 1942 do července téhož roku se zvýšil index produkce válečné výroby o 55 %. Červenec byl prvním vrcholem tohoto růstu. V říjnu téhož roku se začala produkce znovu prudce zvyšovat a do května 1943 stoupla o dalších 50 %. Pak nastal od prosince 1943 nový prudký vzestup, trvající až do července 1944 a znamenající zvýšení o 45 %. Výroba zbraní, munice a letadel se zvětšila za dva a půl roku více než třikrát a produkce tanků dokonce šestkrát.⁵⁶ Válečná produkce Německa v letech 1940–1944 vykazovala tento růst⁵⁷ (r. 1940 = 100 %):

1940	100	1943	229
1941	101	1944	285
1942	146	červenec 1944	332

Spojenecké bombardování, prováděné od roku 1943 s velikou intenzitou, nemělo pro německé hospodářství tak pronikavé důsledky, jak se původně očekávalo. Podle názoru ministra A. Speera se spojenecké bombardování nestalo vážnější

⁵² E. Homze, c. d., str. 239.

⁵³ Např. při výstavbě velikých podniků v Linci, Watenstedtu aj.

⁵⁴ E. Seeber, c. d., str. 50.

⁵⁵ Vedle procesu v Norimberku to byly tzv. následné procesy v letech 1946–48: např. proces Kruppův, s řediteli I. G. Farben, Flickův, Wilhelmstrasse Process. Procesy se konaly v atmosféře studené války a nepostihly už spravedlivě míru zločinnů.

⁵⁶ S. Milward, c. d., str. 91.

⁵⁷ Promyšlenost Germanii, str. 178.

překážkou pro plnění plánů válečné výroby.⁵⁸ Je sice pravda, že například v roce 1943 zničilo spojenecké letectvo při útocích na Berlín značnou část největšího závodu Siemenswerke, nejvýznamnějšího článku elektronického průmyslu, avšak pokusy vyradit některá životně důležitá průmyslová odvětví skončila neúspěšně. Byly to zejména koncentrované útoky na závody kuličkových ložisek ve Schweinfurtu, při nichž spojenecké letectvo utrpělo navíc obrovské ztráty. Není možno ovšem popřít, že letecké útoky způsobily německému hospodářství značné obtíže. Ale poškozené objekty byly zpravidla velmi rychle opravovány. Továrny a provozovny byly již v roce 1943 přemísťovány do míst dočasně bezpečnějších. Aby úspěšný letecký útok neohrozil celou výrobu, byla tato často decentralizována. Německo reagovalo na leteckou ofenzivu v roce 1943 také tím, že zvyšovalo produkci stíhačů a posilovalo obranu důležitých objektů. Některé provozy se přemísťovaly do těžko zjištěných míst, do prostorů vybudovaných ve skalách, ve starých dolech apod.

V roce 1944 se pozornost spojeneckého letectva soustředila na citlivé místo německého válečného soukolí, na ničení závodů vyrábějících syntetické pohonné hmoty. Opakované útoky spojeneckých leteckých svazů na tyto závody, například na Leuna-Werke, v Pölitze, Hydrierwerke v Záluží, v Heydebrecku atd., měly pronikavý vliv na pokles produkce leteckého benzínu a jiných pohonných hmot, což spolu se ztrátou přírodních zdrojů v Rumunsku v létě 1944 znamenalo nesmírné oslabení úderné síly nacistické armády, jeho letectva i pozemních vojsk.⁵⁹ Zatímco německé továrny chrlily ještě v létě 1944 nové a nové zbraně a k nim dostatek munice, zatímco počet vyrobených letadel stále ještě stoupal, kleslo použití válečné techniky pro nedostatek pohonných hmot.⁶⁰

V létě 1944 dosáhla německá válečná výroba vrcholu. Pak nastal pozvolný, ale nezadržitelný pokles, způsobený v prvé řadě událostmi na frontách a jejich následky, nikoliv přímými důsledky bombardování. Veliké územní ztráty poznamenaly úroveň německé výroby nedostatkem surovin. Když wehrmacht ustoupila z Francie, ze značné části Belgie a Holandska, v létě 1944 z posledních částí sovětských republik, ztratila důležité oblasti na Balkáně, pozbylo německé hospodářství tamní továrny a suroviny i zdroje pracovních sil. Pokles výroby se neprojevil u všech druhů zbraní a válečného materiálu stejně intenzívně. Například výroba tanků se zmenšila, ale až do kapitulace zůstala prakticky na vysoké úrovni. Výroba munice začala od září 1944 prudce klesat a v lednu 1945 dosáhla pouze objemu z konce roku 1942. Také výroba palných zbraní od prosince 1944 klesala s velkou prudkostí. První měsíce roku 1945 znamenaly v hospodářské sféře stejnou agónii, jakou procházelo celé nacistické Německo. Se ztrátou Alsaska-Lotrinska a slezské průmyslové pánve zmizely zásoby uhlí a útoky spojeneckých leteckých svazů na železniční spoje téměř znemožnily přísun kamenného uhlí z Porúří. Byly poškozeny mnohé vysoké pece v porúřské oblasti a produkce oceli se rychle smršťovala. Konečně ztráta porúřského průmyslového komplexu dovršila katastrofu. Nedostatek pohonných hmot znemožnil používat pozemní armádě a letectvu aspoň ty tanky a letadla, které měla k dispozici. Rychlý postup spojenců do nitra Německa denně urychloval všeobecný hospodářský rozklad.⁶¹ V březnu až dubnu 1945 byla dovršena porážka

⁵⁸ S. Milward, c. d., str. 104.

⁵⁹ Produkce leteckého benzínu v Německu v r. 1944: duben 175.000 tun, květen 156.000 tun, červen 53.000 tun, červenec 29.000 tun. S. Milward, c. d., str. 108.

⁶⁰ V lednu 1944 zhotoveno 1340 a opraveno 419 stíhacích letounů. V září t. r. dodaly německé továrny 3538 nových a opravily 776 stíhacích letounů. Tamtéž, str. 129.

německých ozbrojených sil a s bezpodmínečnou kapitulací ustala funkce válečného průmyslu.

Při hodnocení německé válečné výroby vyvstává nezbytně otázka, co bylo příčinou její tak veliké stability, prakticky až do konce války. Byla to bezesporu také skutečnost, že Německo mělo k dispozici veliké rezervy pracovních sil, zejména z okupovaných zemí. Nelze podceňovat ani organizační schopnosti vedoucích činitelů, zejména ministra A. Speera, spojené ovšem s bezohlednou tvrdostí. Nelze zapomínat ani na mimořádnou výkonnost německého průmyslu a jeho vůdčích sil, ani na dovednost německých pracujících. I v letech největšího vypětí byl německý průmysl s to kryt stoupající požadavky a dodávat armádě velmi kvalitní zbraně a všechny potřeby nutné k vedení války.

Z miliónů cizích občanů pracujících v německých továrnách a na polích jen malá skupina přijela dobrovolně, vedena touhou po výdělku, nebo dokonce snahou spolupodílet se na výstavbě nové Evropy. F. Sauckel odhadoval, že jen 200 000 cizích dělníků přišlo do Německa dobrovolně.⁶² Většinou je vytrhlo z domovů násilí. Okupační orgány používaly v obsazených zemích při jejich přesunu rozdílné metody. Rozdílné byly i okupační systémy. Jiný byl v protektorátě, jiný v generálním gouvernementu nebo v Holandsku. Odchod místních obyvatel do nitra Německa byl zpravidla součástí politiky okupačních orgánů, sledujících nejen obecné celoněmecké cíle, ale plnící i své vlastní plány. Cizí občané nahrazovali německé muže a nedobrovolně pomáhali zvyšovat válečnou výrobu Německa; současně jejich odchod oslaboval místní obyvatelstvo a takto – opět nedobrovolně – ulehčoval úkoly okupačních orgánů. Například na obsazeném území Polska se staly násilné deportace tisíců Poláků jedním z hlavních prostředků k oslabení polského živlu.⁶³ Z oblastí se silným partyzánským hnutím vyvážely okupační orgány zejména mládež. Zvláště na obsazeném území Sovětského svazu bylo nespočetně příkladů takového postupu. Někde okupanti odváželi do Německa veškeré obyvatelstvo bez ohledu na věk. V roce 1944 se pokoušely německé vojenské i policejní orgány transportovat co nejvíce mužů ze severní Itálie, kde se rozšířila partyzánská činnost. V zimě 1944 pracovaly tam zvláštní komise pro nábor dělníků za asistence policejních a vojenských jednotek. Díky nejtvrdšímu násilí byly stovky Italů dopraveny do říše, aby bylo partyzánské hnutí zbaveno preventivně svých záloh.⁶⁴

Některé obsazené země nepoznaly jistou dobu bezohlednou deportaci obyvatelstva. Příčinou byl zpravidla vyvinutý domácí válečný průmysl. Většinou se zásluhou okupantů silně rozšiřoval a vstřebával nové pracovní síly. Tak tomu bylo ve Francii, především v nejprůmyslovějších oblastech. Stejně jako Francie, také Belgie a Holandsko plnily důležité úkoly pro válečnou výrobu velkoněmecké říše. Třebaže se postupně stále více občanů i z těchto zemí ocitalo v továrnách Německa, přece jen až do sklonku okupace braly německé úřady při hospodaření s pracovními silami zřetel na potřeby místního válečného průmyslu. Když se však ukázalo, že tato území jsou pro Německo ztracena, nezdráhaly se okupační orgány použít nejbrutálnějších metod, aby odvezly co největší počet pracovních sil.

Velikou úlohu ve výběru metod při nábore občanů pro říši sehrálo politicko-ideo-

⁶¹ Tamtéž, str. 142 n.

⁶² NP, sv. 3, 487. B. Ečer, Norimberský soud. Praha 1946, str. 309.

⁶³ W. Rusiński, *Polozenie robotników polskich w czasie wojny 1939–1945 na terenie Rzeszy i „Obszarów wcielonych”*. Poznań 1949/55, 2. sv.

⁶⁴ Z. Konečný, F. Mainuš, *L'impiego della manodopera italiana in Cecoslovacchia durante la seconda guerra mondiale. Il movimento di Liberazione in Italia*, num. 82, 1966.

logické nazírání na jednotlivé národy. Nacistická rasová teorie dělila příslušníky evropských národů do několika skupin. Na nejnižším stupni se ocitli od počátku války Poláci a po vzniku války německo-sovětské občané z obsazených území SSSR. V souvislosti s okupačním režimem zavedeným na území Polska, ať již šlo o oblasti připojené přímo k říši, nebo o generální gouvernement, nepřekvapují ani nejbrutálnější akce užívané při přesunech Poláků na práce do Německa. Přeplněné vlaky odvážely celé rodiny daleko od domova. Ve městech i na vesnicích fungovaly trestní a policejní oddíly při razíích, v jejichž průběhu byly deportovány stovky náhodně zadržených občanů. Brutální tresty hrozily těm, kteří se nepodrobili příkazům pracovních úřadů a k transportům se nedostavili.⁶⁵ Ještě nelidštěji postupovaly okupační úřady na obsazeném sovětském území. Celé oblasti sovětských republik, zvláště ukrajinské a běloruské, byly vylidňovány a zbavovány práce-schopného obyvatelstva, a to způsobem, před nímž blednou metody i neznámějších otrokářů všech dob. Náhončí Sauckelova úřadu, za asistence policie a armády i s pomocí místních kolaborantů, prováděli od zimy 1942 hon na občany. Odvlékali je do průchodných táborů bez ohledu na to, zda zanechávají doma rodiny s dětmi. Na východě se odehrávaly tisíce tragédií, řadících se svou krutostí k nejstrašnějším projevům druhé světové války. Statisíce osob byly naháněny za ostatné dráty a odtud za ozbrojené asistence odvlčeny s transporty daleko na západ. Odpor obyvatelstva byl lámán nejkrutějším způsobem. Usedlosti uprchlíků hořely. Mezi sovětskými partyzány a okupačními složkami se rozpoutala nelidstvá válka o každého člověka. Nemůžeme na tomto místě věnovat větší pozornost způsobům, jak byly odvlčeny statisíce občanů z obsazeného sovětského území od počátku roku 1942 až do doby, než byla poslední vesnice zbavena okupantů. Dokumentů a svědectví o těchto velikých zločinech poznala světová veřejnost dostatek.⁶⁶

Ve skupině národů, jimž nacističtí ideologové přiřklí více hodnoty než jejich druhům z Polska nebo z území Sovětského svazu, byli mnozí, kteří přišli do říše taktéž jen pod tlakem nejbrutálnějších zákroků. I vůči občanům západních národů používaly okupační orgány násilí, bez něhož by nebyly s to splnit kontingenty pracovních sil. Z Holandska například již v roce 1942 začaly odjíždět transporty s pracovníky pro Německo a ti, kdož se bránili odjezdu, byli pronásledováni, zatýkáni a museli si odpykat tresty ve zvláštních táborech. Nakonec byli pod dozorem posláni na místo určení.⁶⁷ V roce 1944 německé okupační orgány začaly odvlékat tisíce Holanďanů obdobnými způsoby jako na východě. Německé jednotky obklíčily městskou čtvrt a braly obyvatele z ulic i z jejich domů, nakládaly je na auta a odvážely na nádraží, kde již čekaly vlakové soupravy. Jen z Rotterdamu a Schiedamu, kde takové razie proběhly 10. a 11. listopadu 1944, bylo odvezeno více než 50 000 lidí.⁶⁸ Nejinak tomu bylo ve Francii. F. Sauckel přicházel stále s novými požadavky na pracovní síly, takže na podzim 1939 byli zapojeni do pracovního procesu i patnáctiletí chlápci a sedmnáctileté dívky, ženy bezdětné i s jedním dítětem,

⁶⁵ E. Seeber, c. d., str. 138.

⁶⁶ Mnoho dokladů o nelidských metodách přináší nejen norimberský proces, nýbrž také tzv. následné procesy. Např. v procesu č. 11 je mnohokrát vzpomenuo způsobu deportaci z východních zemí. Viz F 11, protokoly uložené v SUA Praha. V DZA Postupim jsou protokoly takřka v úplnosti i s knihami dokumentů.

⁶⁷ NP, sv. 3, str. 485.

⁶⁸ Tamtéž, str. 486. O metodách užívaných v Holandsku viz B. A. Sijés, *De Arbeidsinzet (De gedwongen Arbeid van Nederlanders in Duitsland 1940–45)*. S'Gravenhage 1966.

aby nastoupili za ty Francouze, kteří pracovali v říši.⁶⁹ Metody německých náborčích v obou částech Francie se s postupujícími léty zostřovaly. Stále častěji asistovaly policejní a vojenské jednotky při sestavování transportů, razie na veřejných místech, v divadlech a kinech měly doplnit chybějící osoby pro splnění kontingentů. Drastické tresty postihovaly každého, kdo se vyhýbal pracovní povinnosti v říši.⁷⁰ Také v Belgii se objevila zvláštní komise, mající za úkol dát co největší počet obyvatelstva k dispozici německým podnikům. Němečtí úředníci museli překonávat pasivní rezistenci belgických kolegů prostřednictvím policejních a vojenských oddílů.⁷¹ Stali se symbolem okupačního teroru a byli terčem útoků partyzánských skupin. Podle hlášení F. Sauckela tucet takových funkcionářů byl za několik měsíců v roce 1943 v západních zemích zastřelen. F. Sauckel si v březnu 1944 trpce stěžoval, že nemá po ruce dostatečně silnou exekutivu, aby s její pomocí dostal další pracovníky do říše.⁷²

V Německu pracovali také příslušníci spřátelených států. Zejména v pokročilých stadiích války neodcházel ani oni ze svých domovů dobrovolně, ale pod tlakem svých vlastních vlád. Změnila-li se politická situace a vztahy s Německem se zhoršily, docházelo k podstatným změnám i ve způsobu, jakým byli občané takového státu získáváni pro práci za hranicemi své vlasti. Markantním příkladem byla Itálie. Dokud byla spojencem Německa, odjížděli její občané na základě oboustranných smluv. Celou akci řídily italské orgány. Po převratě v roce 1943 se však staly mnohé italské oblasti, ovládané Němci, doménou verbovacích skupin. S pomocí policejních a vojenských oddílů byly tisíce italských mužů nahnány do vlaků a odvezeny do Německa.⁷³

Násilí bylo hlavním a s postupujícími léty jediným prostředkem při dopravě miliónů občanů z evropských zemí do Německa. Dobrovolníků nebylo mnoho a stále jich ubývalo. F. Sauckel měl plnou pravdu, když prohlásil (později popřel), že nejvýše 200 000 cizích dělníků přišlo do říše dobrovolně.

⁶⁹ NP, sv. 27, Dok. 1342/PS, str. 172. Poznámka o zasedání u vojenského velitele v Paříži za účasti F. Sauckela z 13. 1. 1943.

⁷⁰ Tamtéž, sv. 3, str. 484.

⁷¹ Tamtéž, sv. 26, Dok. 556/43-PS, str. 158. Dopis Sauckelův A. Hitlerovi z 13. 8. 1943 o služební cestě po Francii, Holandsku a Belgii.

⁷² Tamtéž, sv. 3, str. 484 n.

⁷³ PA Severočeské chemické závody Litvínov. Dopisy pracovního štábu chemie ze severní Itálie z roku 1944, nezařazeno.